

ЕВОЛЮЦІЯ ФАКТОРНИХ ДОХОДІВ З ПОГЛЯДУ ПОСТІНДУСТ- РІАЛЬНИХ ТЕНДЕНЦІЙ СУЧАСНОСТІ

Скібіна С.О., аспірант

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

У статті розглянуто еволюцію розвитку категорії «дохід», проаналізовано його джерела, принципи формування, структуру. Досліджені основні сучасні тенденції формування доходів домогосподарств, акцентовано увагу на розвитку теорії факторів виробництва в постіндустріальний період, відзначено такі самостійні ресурси формування доходу як інформаційний та екологічний фактори виробництва, розглянуто деякі питання діалектики системи формування доходів домогосподарств у контексті еволюції сучасної економічної системи.

Ключові слова: дохід, домогосподарство, фактор виробництва, конфлікт, компроміс, екологічний, інтелектуальний ресурс.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Домашнє господарство та його дохід є невід'ємною складовою частиною локальних та гео економічних процесів у державі. Дохід багато в чому визначає структуру соціально-економічних реформ, впливає на трансформаційні процеси в економіці, тому вирішення проблем його формування та розподілу між суб'єктами економіки є важливим для розвитку країни та її суспільства.

Український досвід економічної трансформації показав, що структура доходів домогосподарств у вітчизняній економіці за джерелами походження змінювалася адекватно її трансформаційним процесам, але ми змушені констатувати, що у сучасний період вона відрізняється від оптимальної моделі практично по усім пунктам.

Визначальним критерієм формування доходів домогосподарств у ринковій економіці виступає критерій одержання доходу за факторами, що створюють дохід, тому актуальним предметом досліджень у цьому контексті варто розглядати властивості факторної моделі походження доходу, системної сутності доходів домогосподарств, джерела їхнього формування та функціонального впливу на напрямки реформування економіки, які є недостатньо вивченими.

Незважаючи на існуючу кількість наукових праць у цьому напрямку, вирішення проблем формування доходів домогосподарств є актуальним і важливим завданням досліджень сучасної економічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історично проблеми формування доходів досліджувалися такими вченими, як Д. Дефо, Дж. Локк, І. Жервез, Ф. Кене, А. Сміт, Д. Рікардо, Т. Мальтус, Ж.Б. Сей, Дж.С. Мілл, С. Сісмонді, К.Маркс, Е. Джеванс, А. Маршалл, Д. Кларк, М. Блауг, А. Пігу, Дж.М. Кейс, М. Фрідмен, Людвіг фон Мізес, Фрідріх фон Сайок, Дж. Гелбрейт, Г. Беккер, Л. І. Якобсон, Д. Мінер та ін.

Останні дослідження динаміки й тенденції розвитку трансформаційних процесів в економіці України сучасного періоду свідчать про відсутність зменшення розшарування населення за рівнем доходів. Державі не вдалось поки забезпечити високі стандарти споживання, нагромадження, якісного відтворення робочої сили. Одна з причин цього у тім, що реалізовані державні соціальні програми були націлені в основному на підтримку лише самих низькодохідних груп населення.

Питання формування доходів населення в трансформаційній економіці досліджувалися в роботах Єсинової Н. І., Ігнатова Е.М., Кіма М. Н., Лібанової Е. М., Мандибури В. О., Тютюнникової С. В., Губіна К.Г., Черенько Л.М., Сальтевської Т.Г., Грішнєвої О. А., Соколика М., Лагутіна В. Д. та ін.

Незважаючи на різноманітність проведених досліджень, проблеми формування доходів домогосподарств, особливо в трансформаційні періоди економіки, залишаються актуальними і потребують подальших вивчень.

Мета та завдання статті. Подальше дослідження доходу, джерел та тенденцій його формування, напрямків розвитку у постіндустріальний період, вивчення та аналіз властивостей факторної моделі походження доходу, його системної сутності та функціонального впливу на реформування економіки.

Виклад основного матеріалу. Розкриття сутності доходів і пізнання економічних законів, що управляють процесами їхнього формування, припускають використання в дослідженнях принципів спрямованості людських інтересів, тому що всі сфери життєдіяльності соціуму будуються на відносинах цих інтересів у їхньому діалектичному русі й взаємодії. У сфері економіки інтереси домогосподарства концентруються навколо доходу, за допомогою якого досягається володіння матеріальними благами.

Сучасні роботи вчених, українських зокрема, вносять певний вклад в уточнення категорії «дохід», його джерела, принципи формування, структуру, властивості системності, регуляторності, конфліктно-компромісності й т.д., доповнюючи його новими властивостями й параметрами.

Наприклад, при дослідженні структури доходів населення пропонується включити в неї такі елементи, як упущені доходи (доходи, від яких відмовилися на користь формально вільного часу) і неявні флуктуаційні доходи (доходи від збільшення ціни наявних елементів фізичного капіталу) [3, с. 4, 6]. Такий підхід нам здається аргументованим і продуктивним.

Щодо таких джерел доходу, як результати роботи на себе, суспільні блага, оплата роботи волонтерів, податкові пільги, безкоштовне або за пільговими цінами задоволення потреб, у наукових колах немає єдиної думки – чи включати їх до складу доходів і як визначити їхній розмір.

В умовах формування ринкових відносин та їхньої трансформації в структурі доходів домашніх господарств збільшується роль доходів від власності, індивідуальної трудової діяльності, ведення особистого підсобного господарства і т. ін.

У зв'язку з відсутністю в нашій країні єдиної статистики доходів домогосподарств неможливо повністю простежити вказані вище тенденції. Певне уявлення про склад доходів дає структура грошових доходів населення на початку XXI століття. Так, у 2002 р. в Україні вони становили: заробітна плата – 41,0%, прибуток і змішаний дохід – 16,8%, доходи від власності – 2,8%, соціальна допомога й стипендії – 21,0% [7, с. 452]. Статистичні дані свідчать про те, що в структурі доходів домогосподарств в Україні основним джерелом залишається оплата праці. У той же час збільшення питомої ваги доходів від підприємництва й від власності на майно не могло не призвести до зростання нерівності в розподілі доходів.

У 2008 р. частка заробітної плати в структурі доходів домогосподарств збільшилася до 45,3% й істотно виросли соціальні трансферти – 43%. Однак загальний рівень доходів у країні залишився низьким насамперед внаслідок низьких стандартів оплати праці. Підтвердженням сказаного може служити той факт, що основну частку своїх доходів (до 83%) домогосподарна харчування, а це є негативною тенденцією, що свідчить про падіння життєвого рівня населення.

Помітимо, що основними тенденціями формування доходів домогосподарств в умовах ринкової трансформації є: розширення структури дохідних складових, зрушення й інтенсифікація розподільних і перерозподільних процесів як на рівні соціуму, так і усередині домогосподарств, зниження загального рівня доходів населення, посилення їхньої диференціації, поглиблення розриву між номінальними й реальними доходами, конвертація частини доходів населення в стабільну валюту з метою її заощадження від інфляції й використання як власного джерела соціального захисту, натуралізація й бартеризація доходів, збільшення частини доходів від особистого підсобного господарства, зростання тіньових доходів, збільшення бідності й перетворення її в постійно відтворене явище [5, с. 260].

Якщо узагальнити різні форми доходів, що одержуються домогосподарством, то його сукупні доходи можна визначити як суму грошових і не грошових доходів. Таке визначення хоча й дозволяє врахувати багато видів доходів, не врахованих традиційною статистикою, із практичної точки зору мало прийнятно через неможливість його статистичного обчислення.

Найпоширенішою у світі практикою є вимірювання тільки грошових доходів домогосподарств.

За методологією Держкомстату України грошові доходи домогосподарства складаються із суми грошових і натуральних (у грошовій оцінці) надходжень, отриманих членами домогосподарства у вигляді оплати праці (за винятком податку на прибуток і обов'язкові відрахування), доходів від підприємницької діяльності й самозайнятості, доходів від власності у вигляді відсо-

тків, дивідендів, продажу акцій та інших цінних паперів, надходжень від продажу нерухомості, особистого й домашнього майна, худоби, продукції особистого підсобного господарства, пенсій, стипендій, соціальних допомог, грошової допомоги родичів або інших осіб і інших грошових доходів.

Негрошові доходи домогосподарства включають у себе вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства, у порядку самозаготовок, вартість подарованих родичами й іншими особами матеріальних і нематеріальних активів, суми пільг і субсидій на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії й палива, а також суму безготівкових пільг на оплату путівок для лікування й відпочинку, на купівлю ліків, лікування, зубопротезування й т.п., на оплату послуг транспорту й зв'язку [8, с. 63].

Дослідники класифікують систему сукупних доходів домогосподарств залежно від критерію їхнього походження й формування [10, с. 21]. Зокрема, виділяють такі види критеріїв, як ресурсний і критерії за походженням, принципи формування: законні – незаконні, власні – позикові, трудові – нетрудові, матеріальні – нематеріальні, первинні – вторинні, нараховані – готівка, номінальні – реальні й т.д.

Вважаємо також виправданим класифікувати доходи населення за характером надходження: економічні й соціальні [6, с. 217-218], де економічні доходи отримані на основі права власності на певний фактор виробництва, а соціальні – від держави (через суспільні фонди споживання, трансфертні платежі й т.п.) незалежно від трудового внеску або підприємницької діяльності.

Щодо питання критеріїв походження й принципів формування доходів відзначимо, що визначальним критерієм формування доходів домогосподарств у ринковій економіці виступає ресурсний, оскільки основним принципом одержання доходу є розподіл за факторами виробництва, включеними у виробничий процес, тобто функціональний розподіл доходів. У цей час економістами практично всіх напрямків не заперечується те положення, що дохід формується відповідно до чотирьох факторів, що створюють цей дохід.

Таким чином, основними формами доходу домогосподарств (за джерелами) у ринковій економіці є доходи трудового походження (заробітна плата), доходи від власності на природні ресурси (рента); доходи на вкладений капітал (відсотки) і доходи від підприємницької діяльності (підприємницький прибуток – нормальний прибуток).

Як бачимо, структура доходів домогосподарств за своїми джерелами є досить різноманітною. Вона залежить від структури суспільних відносин у державі, рівня розвитку продуктивних сил. У міру розвитку суспільства відбувається вдосконалювання теоретичних поглядів щодо взаємозв'язку доходів та їхніх факторів.

Теорія факторів виробництва багато в чому змінилася із часів А.Сміта й Ж.-Б. Сея. І сьогодні практично не дискутується положення про те, що підприємницька здатність виступає як особливий (четвертий) фактор виробництва.

У літературі із проблем формування доходів висловлюється думка про зміну способів формування доходів залежно від розвитку факторів виробництва й запропонована така класифікація способів формування доходів: колективний, індивідуальний, станowo-класовий, капіталістичний, соціально-ринковий і соціальний [4]. Відповідно до цього підходу поява індивідуального способу формування доходів ініціювало першу декомпозицію факторів виробництва - аграрну, у якій виділилися відповідні доходи. З розвитком торгівлі відбувається друга декомпозиція факторів виробництва – торгівля. Пов'язана з відділенням функції управління капіталом від функції власності третя декомпозиція факторів виробництва – підприємницька – поповнює перелік відособлених факторів виробництва. На етапі розвитку соціально-ринкового способу формування доходів відбувається четверта декомпозиція факторів виробництва – інформаційна, що породжує ще один відокремлений фактор виробництва – інформацію й такий елемент первинних доходів, як інформаційна рента [4, с. 171-173].

В історичному прогресі факторів виробництва виділяють три великі епохи: 1) доіндустріальну (аграрну), основу на ручних ремісничих знаряддях праці; 2) індустріальну – на великій машинній техніці; 3) постіндустріальну, основу якої складає інформатизація суспільства.

Постіндустріальна епоха викликає необхідність подальшого розвитку теорії факторів виробництва й виділення нових самостійних факторів, що мають велике значення. Це, у першу чергу, інформаційний фактор, як невід'ємна частина сучасного виробництва, та екологічний фактор, зумовлений зрослим зворотним впливом виробництва на природу.

Ураховуючи зростаючу роль держави в сучасних соціально-економічних системах, багато дослідників пропонують п'ятифакторну модель економіки й, відповідно, джерел формування доходів [1, с. 252], де земля, праця, капітал, підприємництво й держава є фактори, а рента, зарплата, відсотки, прибуток, соціальні трансферти – відповідно доходи.

Помітимо, що починаючи із другої половини XX століття, цивілізація зосередилася на нагромадженні знань і, як відзначає академік НАН України В.М. Гесць [2, с. 42], саме цей ресурс стає основою інтелектуального розвитку, що буде продовжувати нагромаджуватися й у XX сторіччі. А з погляду академіка НАН України В.П. Семиноженко в розвинених країнах уже сформувалася постматеріальна економіка, де найважливішим активом стають не матеріальні ресурси, а інтелект, інформація, знання [2, с. 20].

Якщо сировина була основним ресурсом доіндустріального суспільства, капітал – індустріального, то постіндустріальне суспільство має принципово новий основний ресурс – інформацію, знання, інтелект людини. Отже, концепція знання в історичному процесі розвитку людства зазнала радикальних змін.

У цьому зв'язку учені звертають увагу на те, що виробничий ресурс «знання», з одного боку, визначає матеріальну культуру виробництва, а з іншого боку – рівень і культуру споживання вироблених товарів [2, с. 45]. Дослідники відзначають також, що важливою складовою ресурсу знань є рівень свідомості в оволодінні й використанні сучасних технологій, що мають техногенно небезпечний характер, оскільки нові технології в різних сферах науки й виробництва стосуються власне людини: розвиток техніки клонування, посилення впливу фармацевтичної промисловості й її продукції на людину, автоматичні лінгвістичні перекладачі, що замінюють перекладачів-людей, вплив на людину споживання продуктів – похідних генної інженерії і т.д.

Наступний важливий ресурс сучасного етапу розвитку соціуму - це екологічний ресурс, що сьогодні перетворився у вагомий фактор виробництва, що приносить відповідні доходи. Цей ресурс з'явився як складова частина механізму, що має сприяти відтворенню рівноваги, збалансованості й компромісного існування природи й суспільства. Зробити це можуть саме екологічні інновації, які спрямовані на залучення у виробництво й більш ефективне використання натуральних продуктивних сил і природних ресурсів, а також спрямовані на обмеження впливу на навколишнє середовище негативних наслідків виробництва й життєдіяльності людини, відтворення порушеної рівноваги між природою й суспільством. Це перехід до безвідхідних, екологічно чистих ресурсощадних технологій, економних ресурсощадних моделей споживання, розроблення правових норм, стандартів, правил, що встановлюють обов'язкові екологічні обмеження й відповідальність у глобальних, національних і регіональних масштабах і т.д.

З погляду формування доходів екологічний фактор породжує появу таких, зокрема, видів доходів домогосподарств, як доходи від роботи на шкідливому виробництві, доходи від роботи в складних кліматичних умовах, екологічні компенсації за проживання на забруднених територіях, доходи від уживання в їжу генетично модифікованих продуктів харчування і т. ін.

Отже, у сучасних умовах розвитку суспільства екологічний компонент перетворюється на самостійний фактор виробництва, що приносить домогосподарству відповідний дохід.

Таким чином, з переходом від адміністративно-командної планової соціально-економічної системи до ринкових відносин формування доходів домогосподарств трансформувалося від принципів планової економіки (розподіл за працею й через суспільні фонди споживання) у принципи ринкового розподілу за факторами виробництва, тобто у функціональний розподіл.

Деякі автори вважають, що функціональний розподіл доходів не відображає доходи домогосподарств, оскільки вони можуть мати різні виробничі фактори [1, с. 252]. Ми схилиємося до думки, що доходи домогосподарств є не що інше, як ціна використання в ринковій економіці належних ним факторів виробництва: заробітна плата формується на основі оцінювання результативності використання праці; підприємницький дохід винагороджує ініціативу, наполегливість і талант бізнесмена, націлені на одержання прибутку; відсоток компенсує витрати вкладеного позикового капіталу, а рента – використання природного ресурсу, тобто фактора виробництва, не створеного людиною.

Таким чином, діалектику системи формування доходів можна визначити як таку її еволюцію, за якої конфліктно-компромісні механізми економічних відносин забезпечують розподіл благ між економічними суб'єктами (домогосподарствами) так, що зберігається її цілісність і вдосконалюється організація в умовах зміни соціального, науково-технічного й природного

середовища. І мова тут іде вже про економічну систему, що самоорганізується, про її адаптацію до нових складних умов суспільно-економічної формації.

Література:

1. Бобров В.Я. Основи ринкової економіки і підприємництва/ В.Я. Бобров. – К.: Вища школа, 2003. – 719 с.
2. Гальчинський А.П. Економіка знань: виклики глобалізації та Україна/ А.П. Гальчинський, С.В. Львовичкін, В.П. Семиноженко. – К.: 2004. – с. 261
3. Губин К.Г. Формування системи регулювання доходів населення в трансформаційній економіці: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.01.01. / К.Г. Губин. – Х., 2008. – 17 с.
4. Губин К.Г. Способ формирования доходов: исследование эволюции/ К.Г. Губин // Социальная экономика. – 2006. – № 1-2. – с. 169-174.
5. Климко Г.Н. Основы экономической теории: политэкономический аспект / Г.Н. Климко – К.: Знання-Пресс, 2001. – 646 с.
6. Круше П.В. Основы економічної теорії / П.В. Круше, В.І. Депутат, С.О. Тульчинська. – К.: Каравела, 2008. – 448 с.
7. Статистичний щорічник України за 2002 рік/ за ред. О.Г. Осоєнко. – К.: Консультант, 2003.
8. Черенько Л.М. Рівень життя населення України/ Л.М. Черенько. – К.: Консультант, 2006. – с. 428.

Аннотация

ЭВОЛЮЦИЯ ФАКТОРНЫХ ДОХОДОВ В СВЕТЕ ПОСТИНДУСТРИАЛЬНЫХ ТЕНДЕНЦИЙ СОВРЕМЕННОГО МИРА

Скибина С.А., аспирант

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина

В статье рассмотрена эволюция развития категории «доход», анализируются его источники, принципы формирования, структура. Исследованы основные современные тенденции формирования доходов домохозяйств, акцентировано внимание на развитии теории факторов производства в постиндустриальный период, отмечены такие самостоятельные ресурсы формирования дохода как информационный и экологический факторы производства, рассмотрены некоторые вопросы диалектики системы формирования доходов домохозяйств в контексте эволюции современной экономической системы.

Ключевые слова: доход, домохозяйство, фактор производства, конфликт, компромисс, экологический, интеллектуальный ресурс.

Summary

EVOLUTION OF FACTORS INCOMES IN A VIEW OF POSTINDUSTRIAL TENDENCIES OF THE MODERN WORLD

Skibina S.A., the post-graduate student

V.N. Karazin Kharkiv National University

In clause evolution of development of a category «income» is considered, its sources, principles of formation, structure are analyzed. The basic modern lines of formation of incomes of households' are investigated, is brought to a focus to development of the theory of factors of manufacture during the postindustrial period, such independent resources of formation of the income as information and ecological factors of manufacture are noted, some questions of dialectics of system of formation of incomes of households' in a context of evolution of modern economic system are considered.

Key words: the income, households, the factor of manufacture, the conflict, the compromise, ecological resource, intellectual resource.